ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ

Περιοδική έκδοση
του Συλλόγου Μεταπτυχιακών Φοιτητών Ιστορίας-Αρχαιολογίας
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πόλη και ΄Υπαιθρος στη Μεσόγειο

Με την ευγενική υποστήριξη
ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Περίοδος Γ΄
Παράρτημα αρ. 2
Δεκέμβριος 2012

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Διοικητικό Συμβούλιο

Πρόεδρος:	Νικήτας Πάσσαρης
Αντιπρόεδρος:	Βάνια Χήναρη
Γενικός Γραμματέας:	Άννα Τσοκανή
Ταμίας:	Σωκράτης Λούπας
Μέλη:	Γρηγόρης Δελημάρης
	Γιώργος Μιχαήλ
	Αντώνης Αμπούτης

Συντακτική Επιτροπή

Σμαράγδη Αρβανίτη
Θοδωρής Κουτσογιάννης
Μιμίκα Κρίγκα
΄Ικαρος Μαντούβαλος
Ελένη Μπενέκη
Διονύσης Μουρελάτος
Βάνια Χήναρη

Επιστημονική Επιμέλεια

Διονύσης Μουρελάτος

Επιμέλεια ΄Εκδοσης

Σπύρος Μοσχονάς

ΟΡΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ

Τα δημοσιευόμενα κείμενα εκφράζουν τη γνώμη και υπογράφονται από τους συγγραφείς τους, οι οποίοι έχουν και την ευθύνη σε ό,τι αφορά το περιεχόμενό τους. Δεν δημοσιεύονται σύγχρονα λογοτεχνικά έργα ή άρθρα πολιτικού περιεχομένου.

Οι εργασίες πρέπει να είναι γραμμένες στη νεοελληνική γλώσσα κατά το μονοτονικό σύστημα και να συνοδεύονται από σύντομη περίληψη σε κάποια από τις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες με τη μέριμνα του συγγραφέα. Χρήση ξένης γλώσσας επιτρέπεται μόνο σε μη ελληνόγλωσσους συνεργάτες. Σε αυτή την περίπτωση, οι εργασίες συνοδεύονται απαραίτητα από ευρεία περίληψη στα ελληνικά. Οι συνεργασίες παραδίδονται στη Σ.Ε. τυπωμένες και συνοδευόμενες από ψηφιακό αρχείο όπου το κείμενο θα εμφανίζεται ως Word document. Οι εργασίες στον παρόντα τόμο υποβλήθηκαν σε δύο ανώνυμους κριτές και δημοσιεύτηκαν μετά από τη σύμφωνη γνώμη τους.

Η αρίθμηση των παραπομπών είναι συνεχής στα όρια κάθε άρθρου ή άλλης συμβολής. Το σύστημα παραπομπής καθορίζεται ως εξής: για μονογραφίες, όνομα συγγραφέα στην ονομαστική (προηγείται το επίθετο), τίτλος σε πλάγια, τόπος/χρόνος έκδοσης, σελίδες (χωρίς σ. ή σελ.) για περιοδικά, όνομα συγγραφέα στην ονομαστική (προηγείται το επίθετο), τίτλος άρθρου σε όρθια στοιχεία και με εισαγωγικά, τίτλος περιοδικού σε πλάγια, αριθμός τεύχους ή τόμου, έτος έκδοσης σε παρένθεση, σελίδες με αραβικούς χαρακτήρες χωρίς να προηγείται σ. ή σελ.

Οι συντομογραφίες την πρώτη φορά που εμφανίζονται παρουσιάζονται αναλυτικά. Για παραπομπή στην ίδια σελίδα χρησιμοποιείται η ένδειξη ό.π. (σε όρθια ή πλάγια στοιχεία ανάλογα με το τι αντικαθιστά). Υπάρχει η δυνατότητα καταχώρισης ασπρόμαυρων φωτογραφιών και πινάκων, που αριθμούνται και συνοδεύονται από σχόλια με την ευθύνη του συγγραφέα.

Το περιοδικό ανταλλάσσεται με επιστημονικά περιοδικά, επετηρίδες κ.λπ.

Διεθνής Κωδικός αριθμός κυκλοφορίας ISSN 1107-9029

© Φοιτητικός Σύλλογος Μεταπτυχιακών Σπουδαστών Α′ και Β′ κύκλου
Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
[χώρος Μουσείου, Κτήριο Φιλοσοφικής, Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, 15784 Αθήνα]

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

AA:	Archäologischer Anzeiger
AE:	Αρχαιολογική Εφημερίς
AAA:	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ:	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΘΗΝΑ:	Αθηνά. Σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας
Αθηναϊκά:	Αθηναϊκά. Περιοδικό του Συλλόγου των Αθηναίων
AJA:	American Journal of Archaeology
ArchStorSir:	Archivio Storico Siracusano
AttiVenezia:	Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti
AZ:	Archäologische Zeitung
BMGS:	Byzantine and Modern Greek Studies
BSA:	Annual of the British School at Athens
Byzantion:	Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines
ByzBul:	Byzantinobulgarica
CFHB:	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CronA:	Cronache d'Archeologia e d'Arte
DOP:	Dumbarton Oaks Papers
ΔΧΑΕ:	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΕΕΠΣ ΑΠΘ:	Επιστημονική Επετηρίδα Πολυτεχνικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Θεολογία:	Θεολογία. Επιστημονικό περιοδικό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος
GiornScLettSic:	Giornale di Scienze e Lettere per la Sicilia
Hermes:	Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie
IstMitt:	Instanbuler Mitteilungen
JMA:	Journal of Mediterranean Archaeology
Klio:	Klio. Breitäge zur alten Geschichte
Kokalos:	Κώκαλος. Studi pubblicati dall'Istituto di storia antica dell'Università di Palermo
MEE:	Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Παύλου Δρανδάκη
MEFRA:	Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'Ecole Française de Rome. Antiquité
MemLinc:	Memorie della Classe di Scienze morali e storiche dell'Accademia dei Lincei
NSc:	Notizie degli Scavi di antichità
OpAth:	Opuscula Atheniensia
ΠΑΕ:	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
Palladio:	Palladio. Rivista di Storia dell'Architettura e restauro
Pemptousia:	Πεμπτουσία. Πολιτισμός, Επιστήμες, Θρησκεία
PG:	Patrologia Graeca
Polis:	Polis. Studi interdisciplinari sul mondo antico
REB:	Revue des Études Byzantines
REG:	Revue des Etudes Grecques
RTA:	Rivista di Topografia Antica
SkrAth 4o:	Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae Series in 4o
Studi Acrensi:	Atti dell'Istituto di Studi Acrensi
TIB:	Tabula Imperii Byzantini

Το εκτός των τειχών ιερό της Κυβέλης στις Άκρες της Σικελίας

Paolo Daniele Scirpo

Το ότι τα εκτός των τειχών ελληνικά ιερά είχαν καθοριστική σημασία για τις πόλεις στην αρχαιότητα είναι ήδη δεδομένο στην επιστημονική έρευνα. Τέτοια παραδείγματα συναντώνται πολλά και στο ιταλιωτικό και σικελιωτικό πλαίσιο, με πιο ενδιαφέρον να αναδεικνύεται το αφιερωμένο στη θεά Κυβέλη ελληνιστικής εποχής ιερό των Ακρών, υποαποικίας των Συρακουσών*.

Τοπογραφία και ιστορία του οικισμού

Ο αρχαιολογικός χώρος των Ακρών (εικ. 1) βρίσκεται στην άκρη ενός μεγάλου λόφου στο οροπέδιο των Υβλαίων Ορών και την πηγή του Ανάπου[1], δυ-

* Αυτό το άρθρο, που γράφτηκε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής στην Κλασική Αρχαιολογία στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, στοχεύει στο να προσφέρει στον αναγνώστη μία εικόνα της πορείας της έρευνας για το υπαίθριο ιερό της Κυβέλης στις Άκρες και επιπλέον, όπου είναι δυνατόν, να τη συμπληρώσει με μερικές προσωπικές παρατηρήσεις. Θα ήθελα να ευχαριστήσω για την ευγενική χορήγηση και την άδεια δημοσίευσης φωτογραφικού υλικού, την καθ. κ. Katja Sporn, επιμελήτρια της συλλογής των γλυπτών του Μουσείου Μπενάκη (εικ. 3-4), το Istituto di Studi Acrensi του Palazzolo Acreide και το Περιφερειακό Αρχαιολογικό Μουσείο Γέλας (MAR Gela), για τις υπόλοιπες εικόνες.

1. Στην ακρόπολη των Ακρών σώζονται δημόσια ως επί το πλείστον οικοδομήματα διαφόρων εποχών, όπως το αρχαϊκό Αφροδίσιον [εικ. 1, αρ. 3], το ελληνιστικό θέατρο [αρ. 6] και το βουλευτήριο [αρ. 2]. Σώζονται επίσης ο κεντρικός οδικός άξονας (Πλατεία οδός) [αρ. 7] της ελληνιστικής περιόδου, που ακολουθεί το παλαιότερο πολεοδομικό σχέδιο, και δύο λατομεία [αρ. 4-5] με συνεχή χρήση από την ίδρυση της αποικίας έως την Ύστερη Αρχαιότητα. Στους πρόποδες δύο λοφίσκων κάτω από την ακρόπολη σώζονται δύο νεκροπόλεις, η αρχαϊκή-κλασική και

Εικ. 1. *Ο αρχαιολογικός χώρος των Ακρών* (Scirpo 2004, εικ. 6)

τικά του σύγχρονου κέντρου του Palazzolo Acreide, πόλης στα ανατολικά του νησιού. Η αποικία ιδρύθηκε από τους Κορίνθιους των Συρακουσών το 664/663 π.Χ. στην ενδοχώρα της Σικελίας για στρατιωτικούς λόγους και για τον καλύτερο έλεγχο της περιοχής των Υβλαίων[2].

Για την ιστορία της μετά την κτίση της οι φιλολογικές πηγές παραδίδουν ελάχιστες πληροφορίες[3]. Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι ο Δίων, όταν αποβιβάσθηκε στην Ηράκλεια Μινώα το 357 π.Χ., σταμάτησε στις Άκρες, πριν να βαδίσει προς τις Συρακούσες. Μετά τον πρώτο Ρωμαιοκαρχηδονιακό πόλεμο (264-241 π.Χ.), οι Άκρες περιλαμβάνονταν στον κατάλογο των πόλεων που βρίσκονταν υπό την εξουσία του Ιέρωνος του Β′ των Συρακουσών, ενώ, κατά τον Λίβιο, ο Συρακούσιος στρατηγός Ιπποκράτης, μετά την ήττα του από τις λεγεώνες του υπάτου Μαρκέλλου (214 π.Χ.), κατέφυγε στις Άκρες.

Η περιγραφή του Ιερού

Το υπαίθριο ιερό της Κυβέλης [αρ. 11] βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της αρχαίας πόλης των Ακρών, μεταξύ των δύο νεκροπόλεων. Είναι σκάμμενο στο βράχο,

η ελληνιστική-ρωμαϊκή. Για την πρόσφατη επιφανειακή έρευνα που διεξήχθη, βλ. Chowaniec, R., "Acrae antica alla luce di indagini non invasive", *RTA*, XIX (2009), 121-138. Για την αγορά, βλ. Scirpo, P. D., "Ο θρησκευτικός προσδιορισμός της Αγοράς των Ακρών (Σικελίας)", στο Αγ. Γιαννικουρή (επιμ.), «Η Αγορά στη Μεσόγειο από τους Ομηρικούς έως τους Ρωμαϊκους χρόνους». Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Κως, 14-17 Απριλίου 2011), Αθήνα 2011, 61-70.

2. Θουκυδίδης, VI, 5, 2-3. Για την επέκταση των Συρακουσών στο οροπέδιο των Υβλαίων, βλ. Di Vita, A., "La penetrazione siracusana nella Sicilia sud-orientale alla luce delle più recenti scoperte archeologiche", *Kokalos*, II, 2 (1956), 177-205.

3. Πλούταρχος, *Βίος Δίωνος*, 27, Διόδωρος Σικελιώτης, XXIII, 4, Titus Livius, *Ab Urbe condita*, XXIV, 36.

Εικ. 2. *Το υπαίθριο ιερό της Κυβέλης στις Άκρες* (Bernabò Brea 1956, εικ. 29)

στην πλαγιά του λόφου Orbo, κατά μήκος της Συρακουσίας οδού. Η λαϊκή φαντασία το ονόμασε "Santoni", που αποδίδεται στα ελληνικά ως «Θαυματουργοί άγιοι».

Πρόκειται για ένα μεγάλο και σύνθετο εικονογραφικό σύνολο, που αποτελείται από δώδεκα κόγχες διαφόρων διαστάσεων, με παραστάσεις σκαλισμένες στη νότια πλαγιά του λόφου Orbo (εικ. 2). Οι μεν έντεκα βρίσκονται στο ίδιο σχεδόν επίπεδο της πλαγιάς, σε μήκος 30 μέτρων. Ανάμεσά τους υπάρχουν άλλες μικρές κόγχες και ανοίγματα, χωρίς ανάγλυφες παραστάσεις. Η δε δωδέκατη και ακόμη μία κενή κόγχη έχουν τοποθετηθεί σε χαμηλότερο επίπεδο. Μεταξύ των αναγλύφων VII και VIII και πάνω από το XII, εκτείνεται ένα πλάτωμα, όπου σώζεται η βάση ενός κυκλικού βωμού.

Στα δυτικά και στα ανατολικά των αναγλύφων βρίσκονται διάφορες κενές κόγχες και τομές στο βράχο, ενώ το ιερό οριοθετείται από δύο ημικυκλικά πλατώματα, με μια κυκλική βάση βωμού στο κέντρο του καθενός.

Στα περισσότερα από τα ανάγλυφα παρουσιάζεται η θεά ένθρονη, μέσα σε ναΐσκο. Μια σειρά από σύμβολα συνηγορούν υπέρ της ταύτισής της με την Κυβέλη. Στην κεφαλή της φέρει πώλο, στο δεξί της χέρι κρατά φιάλη και στο αριστερό τύμπανο ή σκήπτρο. Τη συνοδεύουν συχνά μικροί λέοντες, που βρίσκονται είτε στα γόνατά της ή στο πόδιο του θρόνου της. Εκατέρωθέν της εμφανίζονται μικρές μορφές παρέδρων, μερικές από τις οποίες ταυτίζονται ως Ερμής, Άττις και Εκάτη, ενώ κάποιες δυστυχώς έχουν καταστραφεί, εξαιτίας της διάβρωσης του βράχου. Μερικά από τα ανάγλυφα (τα I, II, V και ίσως το VII) είχαν μεταλλικές διακοσμήσεις, που πιστοποιήθηκαν από ζευγάρια οπών στον απότομο βράχο.

Η εικονογραφία των αναγλύφων σχετίζεται με εκείνη του αγάλματος της Μητέρας των Θεών του Αγορακρίτου στο Μητρώο της Αγοράς των Αθηνών, που γνωρίζουμε μόνο από τις πηγές.

Συγκρίνεται επίσης με την απεικόνιση της θεάς σε ανάγλυφα αναθήματα με τη μορφή ναΐσκων από την Αθήνα και τον Πειραιά, του 4ου αιώνα και εξής, όπως σε δύο παραδείγματα στο Μουσείο Μπενάκη (εικ. 3-4)[4].

4. Βλ. K. Sporn, στο Βλύζος, Σ. (επιμ.), *Ελληνική και ρωμαϊκή γλυπτική από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 2004, 130-132, εικ. 34-35. Οι ναΐσκοι χρονολογούνται τον 4ο αι. π.Χ. βάσει επιγραφών· βλ. Horn, R., *Hellenistische Bildwerke auf Samos* [Samos XII], Bonn 1972, 113, n. 84b. Ο Πετρόχειλος, σε μία πρόσφατη μελέτη του περί των ναΐσκων του Πειραιώς πρότεινε άλλα κριτήρια χρονολόγησης πέρα από την καλλιτεχνική αξία: την αναλογία των ένθρονων μορφών με το ναΐσκο και κάποια χαρακτηριστικά ενδυματολογικά στοιχεία, βλ. Πετρόχειλος, Ι., «Αναθηματικά γλυπτά της Κυβέλης από τον Πειραιά», *AEphem* CXXXI, (1992), 44.

Εικ. 3. *Ναΐσκος με ένθρονη Κυβέλη* (Sporn 2004, εικ. 34)

Εικ. 4. *Ναΐσκος με ένθρονη Κυβέλη* (Sporn 2004, εικ. 35)

Η ανακάλυψη του ιερού και οι διάφορες ερμηνείες

Η πρώτη αναφορά του ιερού της Κυβέλης έγινε από τον Ignazio Paternò το 1781, στη μονογραφία του[5]. Την πρώτη περιγραφή του ωστόσο χρωστάμε στον Jean Houël (1735-1813), γάλλο ζωγράφο, που το 1787 δημοσίευσε στο έργο του, τρεις πίνακες που αναπαρήγαγαν μερικά από τα ανάγλυφα του ιερού[6]. Ο Houel τους απέδωσε ταφική ερμηνεία και αναζήτησε ματαίως τάφους γύρω από τα ανάγλυφα[7].

Οι πρώτες ανασκαφές στο ιερό οφείλονται στον «πατέρα» της αρχαιολο-

5. Βλ. Paternò, I., *Viaggio per tutte le antichità della Sicilia, descritto da I.P., Principe di Biscari*, Napoli 1781.

6. Ο Houel, έχοντας εξασφαλίσει χρηματοδότηση από τη γαλλική κυβέρνηση, ταξίδεψε στη Σικελία το 1776, για τρία χρόνια και σχεδίασε τοπία και μνημεία, τα οποία μετά την επιστροφή του στο Παρίσι, αποτέλεσαν τη βάση των 264 πινάκων των τεσσάρων τόμων του *Voyage pittoresque des isles de Sicile, de Malta et de Lipari*, που δημοσιεύθηκαν μεταξύ του 1782 και του 1787.

7. Βλ. Houël, *Voyage pittoresque*, III, 1785, 111-112, 119, πίν. CXCVI-CXCIX.

γίας των Ακρών, στο βαρώνο Gabriele Judica (εικ. 5)[8]. Ο Judica το 1809 πραγματοποίησε με δικά του έξοδα ανασκαφές στο μεγάλο τετράγωνο πλάτωμα μπροστά από τα ανάγλυφα, αφού καθάρισε το χώρο από τη βλάστηση και περιέγραψε το ιερό. Από τα λίγα που επισημαίνει στη μονογραφία του «Le antichità di Acre» είναι ότι τα ευρήματα ήταν λατρευτικά (κεραμική, κ.λπ.), όμως δεν τα χρονολογεί[9]. Και ο Judica πάντως είχε πειστεί για τον ταφικό χαρακτήρα του συγκροτήματος.

Εικ. 5. Giuseppe Politi, *Προσωπογραφία του Gabriele Judica (1760-1835)*, 1821

Πρώτος αναγνωρίσε την Κυβέλη στη θεά που απεικονιζόταν στα ανάγλυφα ο γερμανός αρχαιολόγος Conze το 1880[10], βλέποντας ένα δημοσιευμένο πίνακα του Serradifalco του 1840[11], αλλά κανείς άλλος μελετητής δεν δέχθηκε αυτή την ταύτιση.

Ο Paolo Orsi τη δεκαετία του 1930, αν και προσεκτικός παρατηρητής των αρχαιοτήτων των Ακρών[12], θεώρησε ότι τα ανάγλυφα απεικόνιζαν τη Δήμητρα και την Κόρη, ως χθόνιες θεότητες[13].

8. Παρόλο που απέκτησε πτυχίο Νομικής, ο Judica (1760-1835) δεν εξάσκησε ποτέ το επάγγελμα, για να αφιερωθεί στην ιστορική έρευνα και την αρχαιολογία. Διορίσθηκε «Βασιλικός Φύλακας Αρχαιοτήτων» της επαρχίας του Νότου, στην οποία υπαγόταν το Palazzolo. Με τα ευρήματα από τις ανασκαφές του στις Άκρες συνέστησε ένα Αρχαιολογικό Μουσείο. Για τις περιπέτειες της Συλλογής Judica, βλ. Agnello, G., "Gabriele Judica e le fortunose vicende del suo museo", *ArchStorSir*, XI (1965), 78-136 και πρόσφατα Lombardo, L., "Gabriele Judica e gli scavi di Acre", *ArchStorSir*, III, XII (1998), 169-214, πίν. I-IV και πρόσφατα, Musumeci, M., "Gabriele Judica, le sue ricerche e la collezione Judica", στο Crispino, A. - Musumeci, A. (ed.), *«Musei nascosti». Collezione e raccolte archeologiche a Siracusa dal XVII al XX secolo. Catalogo della mostra (Siracusa, 6/12/2008 - 115/2/2009)*, Napoli 2009, 35-41.

9. Βλ. Judica, G., *Le antichità di Acre scoperte, descritte ed illustrate dal Barone G. J.,* Messina 1819 και Judica, G., *Lettera del barone G. Judica al Sign. D. Agostino Gallo*, *GiornScLettArtiSic*, II, V, 13 (1824), 74-76.

10. Βλ. Conze, A., "Hermes Kadmilos", *AZ*, XXXVIII (1880), 5.

11. Βλ. Lo Faso Pietrasanta, D., *Le antichità della Sicilia esposte ed illustrate per D.L.F.P., duca di Serradifalco*, IV, Palermo 1840, 164-166, πίν. XXXV,2 όπου ο συγγραφέας την ταυτίζει με την Ίσιδα-Περσεφόνη.

12. Τεράστια είναι η βιβλιογραφία του που είναι αφιερωμένη στις Άκρες, με αντικείμενο μελέτης τις αρχαιότητες της πόλης από την προϊστορική έως τη βυζαντινή περίοδο. Για μια συγκεντρωτική βιβλιογραφία περί των Ακρών, βλ. Scirpo, P. D., "Bibliografia generale su Akrai: 1537-2002", *Studi Acrensi*, III (1996-2004), 213-295 και Scirpo, P. D., "Bibliografia generale su Akrai. Addenda e Corrigenda", *Studi Acrensi*, IV (2005-2009) (υπό εκτύπωση).

13. Βλ. Orsi, P., *Acrae-Palazzolo*, Catania 1921, 19.

Στη συνέχεια, ο Biagio Pace στην εργασία του "Arte in Sicilia" αναφέρει τα ανάγλυφα των Santoni και τα αποδίδει σε χθόνιες θεότητες, προσδίδοντάς τους ιερό χαρακτήρα. Δεν θεωρεί ωστόσο ότι πρόκειται για ενιαίο ιερό, αλλά για ανεξάρτητα ιδιωτικά αναθήματα[14]. Ο ίδιος απέδωσε αντίστοιχη έννοια στις διάσπαρτες αναθηματικές κόγχες στην περιοχή των Συρακουσών και αλλού και τις χαρακτήρισε, όπως αναφέρει, «υπαινικτικές αναπαραστάσεις του βασιλείου του Άδη, αναθήματα στη βασίλισσα του Κάτω Κόσμου, σκαλισμένα στο χώρο των ενταφιασμών, και διαθέτοντα επομένως διπλή θρησκευτική και ταφική χρήση»[15].

Το 1956 δημοσιεύεται η μονογραφία «Akrai» από τον Luigi Bernabò Brea, τότε έφορο Αρχαιοτήτων της ανατολικής Σικελίας[16]. Στις σελίδες που αναφέρεται στο ιερό[17], ο συγγραφέας λαμβάνει υπόψη του όλη την προηγούμενη βιβλιογραφία και επιχειρεί μια σύντομη, αλλά ουσιαστική αναδρομή στην παρουσία της λατρείας της Κυβέλης στη Σικελία, θεωρώντας δεδομένο ότι είναι αυτή η θεά που απεικονίζεται στο ιερό. Επιπλέον προσπαθεί να χρονολογήσει τα ανάγλυφα βάσει στυλιστικών συγκρίσεων με μικρασιατικά πρωτότυπα, αλλά και βάσει οστράκων, που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια του καθαρισμού του αρχαιολογικού χώρου, υπό τη διευθύνση της Clelia Laviosa το 1953-1955. Η χρονολόγηση που τους αποδίδει είναι στον 3ο αιώνα π.Χ., τον χρυσό αιώνα του βασιλείου των Συρακουσών και του Ιέρωνος του Β′, αλλά και των Ακρών, που από πολλούς στο παρελθόν συνδέθηκαν με τον συρακούσιο μονάρχη ως η θερινή του κατοικία. Επιπλέον η σχεδιαστική αποτύπωση των αναγλύφων που χρησιμοποιείται έως σήμερα[18], αποτελείται από ασπρόμαυρες φωτογραφίες και από τα σχέδια που οφείλονται στον προχωρημένης ηλικίας τότε, πιστό συνεργάτη του Orsi, τον Rosario Carta.

Εκείνη η οποία έφερε τους Santoni κάτω από τα φώτα της ακαδημαϊκής δημοσιότητας, ασχολούμενη επισταμένως με το ιερό και τις διάφορες ερμηνείες του, ήταν η Giulia Sfameni Gasparro με τη μονογραφία της[19], όπου απέδωσε μια νέα διάσταση στο υπαίθριο ιερό των Ακρών. Σε αντίθεση με τον Pace που αρνήθηκε τον καθορισμό του ως ενιαίο «ιερό» χώρο, η Sfameni Gasparro υιοθέτησε την άποψη του Bernabò Brea ότι πρόκειται για ιερό της Κυβέλης και προχώρησε ακόμη τη θεωρία του. Υποστήριξε ότι στο ιερό παρουσιάζεται μία σύνθεση των θρησκευτικών δογμάτων που σχετίζονται με τη λατρεία της Μητέρας Θεάς, καθώς απεικονίζονται και άλλες μορφές (Ερμής, Άττις, Εκάτη, κ.λπ.) γύρω από τη θεά και δη σε διάφορους συνδυασμούς. Επίσης υπογράμμισε τη μοναδικότητα του μνημείου όσον αφορά στο πλήθος, την ποικιλία των αναγλύφων

14. Βλ. Pace, B., *Arte e civiltà della Sicilia antica*, II, Milano 1938, 124-130, εικ. 113-114, και III, Genova, 1945, 512-518, εικ. 143.
15. Βλ. Pace, *Arte e civiltà della Sicilia antica*, ό.π., II, 125.
16. Για τους λόγους που ο Bernabò Brea πήγε στις Άκρες και τα γεγονότα που ακολούθησαν, βλ. Bernabò Brea, L., "Ricordi Acrensi", *Studi Acrensi*, I (1980-1983), 23-29.
17. Βλ. Bernabò Brea, L., *Akrai*, Catania 1956, 89-113.
18. Για μία πρόσφατη επαναδημοσίευσή της, βλ. Pedrucci, G., Cibele, *Frigia e la Sicilia*, Roma 2009.
19. Βλ. Sfameni Gasparro, G., *I culti orientali in Sicilia*, Leiden 1973.

και το ότι ορισμένοι από τους συνδυασμούς εμφανίζονται εδώ για πρώτη φορά[20]. Η χρονολόγηση, τέλος, που πρότεινε είναι η εποχή του Ιέρωνος Β΄.

΄Εντονη κριτική στη θεωρία της έκανε ο Luigi Polacco στο διεθνές συμπόσιο «Ανατολία και Σικελία» το 1987, προκαλώντας τις αντιδράσεις των συναδέλφων του, όταν θέλησε να μεταθέσει τη χρονολόγηση των Santoni στον 2ο αιώνα μ.Χ., βάσει στυλιστικών συγκρίσεων με δύο ανάγλυφα που είχε προηγουμένως ανακαλύψει ο ίδιος στην περιοχή του άνω κοίλου του θεάτρου στη Νεάπολη Συρακουσών[21]. Ο Polacco προσέδωσε στο ιερό χθόνιο χαρακτήρα, αλλά δεν το απέδωσε στην Κυβέλη, αλλά στη Δήμητρα ή στην Περσεφόνη ή ακόμα και στην Αφροδίτη, επισημαίνοντας ένα βασικό στοιχείο που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη στην ταύτιση: τη θέση του ιερού κοντά στο νοτιο-ανατολικό λατομείο (που επονομάστηκε από τη λόγια τοπική παράδοση “Templi Ferali” [«Ναοί Τεθνεώτων»]), σε μια περιοχή όπου αφθονούν οι πηγές ύδατος[22].

***

Τόσο η δομή του ιερού συγκροτήματος όσο και ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίσταται η θεά στα ανάγλυφα, εγείρουν ερωτήματα για τη φύση και το χαρακτήρα της λατρείας και για την καταγωγή της θεάς, που συνοψίζονται σε δύο βασικά σημεία:

1) Πότε και πώς έφθασε στις Άκρες η λατρεία της Κυβέλης και ποιοι ήταν οι ενδιάμεσοι σταθμοί στο ταξίδι της από την Ανατολή; Ποια ήταν η σχέση του υπαίθριου αυτού ιερού με την πόλη των Ακρών;

2) Ποιο ήταν το τελετουργικό της λατρείας;

Η παρουσία της Κυβέλης στη Δύση

Το μεγάλο ταξίδι που έφερε τη θεά από τη γενέτειρα Πεσσινούντα[23] μέχρι τη Ρώμη άρχισε πολύ νωρίς στην αρχαϊκή περίοδο. Οι ελληνικές αποικίες της

20. Βλ. Sfameni Gasparro, *I culti orientali*, ό.π., 148-149.

21. Βλ. Polacco, L., “Due rilievi rupestri inediti nell’area del teatro antico di Siracusa”, *AttiVenezia*, CXLIV (1985-1986), 1-21.

22. Βλ. Polacco, L., “Demetra-Cibele tra Sicilia e Anatolia”, *“Sicilia e Anatolia. Dalla preistoria all’età ellenistica”. Atti della V riunione scientifica della Scuola di perfezionamento in Archeologia Classica dell’Università di Catania (Siracusa, 26-29/11/1987)*, *CronA*, XXVI-XXVII (1987-1988), 173-180, εικ. 1-9.

23. Ο Διόδωρος Σικελιώτης (Γ, 58) αναφέρει τη φρυγική παράδοση σύμφωνα με την οποία η θεά, ανεπιθύμητη κόρη του Μέωνος, βασιλέως της Λυδίας και Φρυγίας και της φρυγικής Δινδύμης, εγκαταλείφθηκε στο όρος Κυβέλο. Το βρέφος θήλασαν λεοπαρδάλεις και άλλα άγρια θήρια και τελικά περισυνέλεξαν γυναίκες βοσκοί που την ονόμασαν Κυβέλη. Ερωτεύθηκε τον νεαρό και όμορφο Άττι, τον οποίο ο πατέρας της μισούσε και γι’ αυτό σκότωσε μαζί με τις τροφούς. Τότε η Κυβέλη στενοχωρημένη άρχισε να περιπλανιέται στους αγρούς της Φρυγίας μαζί με τον πιστό της σύντροφο Μαρσύα. Όταν εκδηλώθηκε λοιμός στη χώρα, εκδόθηκε χρησμός που διέταξε να τιμηθεί η Κυβέλη ως Θεά και ο Άττις ως παρέδρός της. Τον πρώτο ναό της Κυβέλης στη Πεσσινούντα έκτισε ο βασιλεύς Μίδας. Για την φρυγική καταγωγή της θεάς, βλ. Burkert, W., *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*, Αθήνα 1993, 375-377 και τελευταία Pedrucci, *Cibele*, ό.π., 11-36.

Εικ. 6. *Όστρακο από τους Λοκρούς Επιζεφύριους* (Guarducci 1970, εικ. 1)

Μικράς Ασίας ήταν προφανώς οι πρώτες που δέχθηκαν τη λατρεία της[24].

Το 1970 η Margherita Guarducci δημοσιεύσε ένα όστρακο από τους Λοκρούς Επιζεφύριους (εικ. 6), που χρονολόγησε στα τέλη του 7ου αιώνα, με εγχάρακτη αφιέρωση στην Κυβέλη[25]. Όπως υποστηρίχθηκε από τη μελετήτρια «πρόκειται για την αρχαιότερη γραπτή τεκμηρίωση της θεάς στη Δύση». Αλλά από πού είχε λάβει τη λατρεία της Μεγάλης Θεάς η ιταλιωτική πόλη; Η Guarducci πρότεινε να συνδεθεί η εισαγωγή αυτής της λατρείας στους Λοκρούς Επιζεφύριους με τη μεσολάβηση της πόλεως Σίρεως, ιωνικής αποικίας του Κολοφώνος.

Ο Mario Torelli επίσης υποστήριξε ότι η θεά αφίχθη κατευθείαν από τη Μικρά Ασία, σε ανακοίνωσή του για τις λατρείες των Λοκρών Επιζεφυρίων[26].

Η De La Geniere όμως απέκλεισε αυτή τη θεωρία[27], επειδή οι Λοκροί Επιζεφύριοι δεν ήταν εμπορική πόλη. Αναζητώντας ενδιάμεσο σταθμό, εξέτασε τις επαφές των εν Ελλάδι Λοκρών και παρακάμπτοντας την Κόρινθο ως μη έχουσα σχέσεις με αυτούς, πρότεινε τη Σπάρτη.

Η Sfameni Gasparro δεν συμφώνησε με τη μεσολάβηση της λακωνικής πόλεως. Αντίθετα υποστήριξε ότι η θεά ήρθε στους Λοκρούς Επιζεφύριους και κατ' επέκταση στη Μεγάλη Ελλάδα είτε απευθείας από τη Μικρά Ασία (Torelli) ή με τη μεσολάβηση της Σίρεως (Guarducci).

Θα πρέπει τέλος να αναφέρουμε την παλαιότερη θεωρία του Bernabò Brea ότι η λατρεία της Κυβέλης στη Σικελία έφτασε πρώτα στις Συρακούσες μέσω της μητρόπολης της Κορίνθου, όπου βρισκόταν ιερό της Κυβέλης στην Ακροκόριν-

24. Για τη «δημιουργία» της Θεάς Μητέρας στην Ασία, βλ. Παπαχατζής, Ν., «Η ελληνική θεά Ρέα και η φρυγική Μητέρα των Θεών, η Μεγάλη Μητέρα», *AEphem*, CXXXII (1993), 49-82.

25. Βλ. Guarducci, M., "Cibele in un'epigrafe arcaica di Locri Epizefiri", *Klio*, LII (1970), 133-138. Οι αρχαίες πηγές αναφέρουν διάφορα ονόματα της φρυγικής θεάς, όλα πάντως τοπωνυμικής προελεύσεως (Κυβέλη, Δινδύμινη, Άγδιστις, Βερεκύνθια, κ.λπ.).

26. Βλ. Torelli, M., "I culti di Locri", στο *"Locri Epizefirii". Atti del 17o Convegno di studi sulla Magna Grecia (Taranto, 3-8 ottobre 1976)*, Napoli 1977, 147-184.

27. Βλ. De La Genière, J., "De la Phrygie à Locres Epizéphyrienne. Les chemins de Cybèle", *MEFRA*, XCVII (1985), 693-718. Στη Σπάρτη, που διατηρούσε άριστες σχέσεις με τους Λοκρούς από τον πρώτο μεσσηνιακό πόλεμο, υπήρχαν τρία αρχαϊκά ιερά αφιερώμενα στη θεά Κυβέλη. Για μία συνοπτική αναφορά της παρουσίας της στη Μεγάλη Ελλάδα, βλ. Pedrucci, *Cibele*, ό.π., 37-71.

θο. Βασίστηκε γι' αυτό σε μία φιλολογική μαρτυρία, η οποία αναφέρει ότι ο Διονύσιος Β΄ των Συρακουσών μυήθηκε στη λατρεία της θεάς κατά τη δεύτερη εξορία του στην Κόρινθο[28].

Η αρχαιότερη πάντως απόδειξη της θεάς στη Σικελία είναι ένα αγαλματίδιο της Κυβέλης, με λέοντα στα γόνατά της, από το Θεσμοφόριο της Γέλας, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 6ου αιώνα π.Χ.[29] (εικ. 7). Πρόκειται για ιωνικό προϊόν που εισήχθη μαζί με ροδιακή κεραμική. Αξίζει να σημειώσουμε ότι στη Ρόδο βρέθηκαν τρία παρόμοια αγαλματίδια, στην πόλη της Ρόδου, στην Κάμειρο (τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.) και στη Λίνδο (4ου αι. π.Χ.). Αντίστοιχα η παρουσία της Κυβέλης στην Κρήτη τεκμηριώνεται ήδη από την αρχαϊκή εποχή, από τα ευρήματα παρόμοιων αγαλματιδίων σε ιερά άλλων γυναικείων θεοτήτων. Έτσι τα αναθήματα στο Θεσμοφόριο της Κνωσσού και στο Αθήναιο της Γόρτυνας θα μπορούσαν να δείχνουν την καταγωγή ή τουλάχιστον ένα σταθμό του ταξιδιού της θεάς προς τη Δύση[30].

Εικ. 7. *Αγαλματίδιο ένθρονης Κυβέλης* [MAR 18092] (φωτ. συγγρ.)

Στις Συρακούσες βρέθηκε ένα πήλινο αγαλματίδιο της θεάς, χωρίς όμως λέοντα, ιωνικής τεχνοτροπίας, από τη νεκρόπολη του Ospedale civile, αρχαϊκής εποχής. Για την υστεροκλασσική περίοδο, μοναδικές τεκμηριώσεις για την ύπαρξη λατρείας της θεάς αποτελούν ένα ανάγλυφο στο λόφο Τεμενίτη, ο ιδιωτικός ναΐσκος των Συρακουσών και μια αναφορά του Πινδάρου[31].

Όσον αφορά στο πέρασμα της λατρείας της Κυβέλης από τη μητρόπολη στην υπο-αποικία των Συρακουσών, η Sfameni Gasparro θεωρεί ότι είχε γίνει ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Ωστόσο, το ιερό των Ακρών το χρονολογεί

28. Βλ. *Clearchus apud Athenaeus*, XII, 541.

29. Βλ. Orlandini, P., "Lo scavo del Thesmophorion di Bitalemi e il culto delle divinità ctonie a Gela", *Kokalos*, XII (1966), 8-35.

30. Βλ. Sporn, K., *Heiligtümer und Kulte Kretas in Klassicher und Hellenistischer Zeit*, Heidelberg 2002, 330 και πίν. 9-10.

31. Φαίνεται ότι ο Πίνδαρος, που φιλοξενήθηκε στην αυλή του Ιέρωνος του Α΄, είχε συναντήσει τη Μεγάλη Θεά, όταν έγραψε την Γ΄ Πυθική ωδή του (στ. 77-79). Βλ. Will, E., "Aspects du culte et de la légende de la Grande Mère dans le monde grec", *"Eléments orientaux dans la religion grecque ancienne". Colloque de Strasbourg (22-24/5/1958)*, Paris 1960, 99.

την εποχή της βασιλείας του Ιέρωνος του Β′ (275-214 π.Χ.), στον 3ο αιώνα. Το ότι το ιερό κατασκευάσθηκε εκτός των τειχών υποδηλώνει ότι η λατρεία ενσωματώθηκε στο πάνθεον της πόλης ως υπαίθρια. Το μέγεθος όμως του ιερού δείχνει ότι παραγγέλθηκε από μία πολιτική εξουσία και μάλιστα από εκείνη των Συρακουσών (Ιέρωνα Β′), η μόνη που θα μπορούσε να προσφέρει τους αντίστοιχους πόρους για την κατασκευή του, και ότι δεχόταν πολλούς πιστούς.

Αντίστοιχα ιερά εκτός των τειχών υπήρχαν σε μικρασιατικές πόλεις και νησιά του Αιγαίου και από κάποια από αυτά εντοπίζονται εικονογραφικές επιδράσεις στο ιερό των Ακρών[32].

Ως το μεγαλύτερο και το πιο εντυπωσιακό ιερό της Κυβέλης στη Σικελία, φαίνεται ότι αποτελούσε τον ενδιάμεσο κρίκο μεταξύ μεγάλων σταθμών του ταξιδιού της θεάς από την Ασία προς τη Ρώμη κατά τη διάρκεια των αιώνων[33].

Ένα νέο στοιχείο σύγκρισης

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να προσθέσω ένα νέο στοιχείο: το ρόλο της Σάμου σε αυτή την αλυσίδα.

Στη Σάμο[34] είναι ήδη γνωστό από τα τέλη του 19ου αιώνα χάρη στις εξερευνήσεις του Böhlau το υπαίθριο ιερό της Κυβέλης[35]. Μια πρώτη προσπάθεια καταγραφής του συγκροτήματος οφείλεται στον Felsch μόλις το 1975[36], ενώ αναφέρεται στη μελέτη του Naumann[37]. Το ιερό βρίσκεται στις πλαγιές του όρους

32. Για την αναφορά στις μικρασιατικές πόλεις Αιζάνη, Έφεσο, Πέργαμο και τα νησιά Σαμοθράκη, Χίο, Ρόδο, Κω, βλ. Sfameni Gasparro, G., "Per la storia del culto di Cibele in Occidente: il santuario rupestre di Akrai", *Cybele, Attis and a related Cults*, E.N. Lane (ed.), Leiden-New York-Koln 1996.

33. Βλ. Sfameni-Gasparro, "Per la storia del culto di Cibele", ό.π., 51-86, εικ. 1-5 και Sfameni-Gasparro, G., "I culti orientali in Sicilia: stato degli studi e prospettive di ricerca", *"Magna Grecia e Sicilia. Stato degli studi e prospettive di ricerca". Atti dell'incontro di studi (Messina, 2-4/12/1996)*, Bagnasco, M. B. - De Miro, E. - Pinzone, A. (eds.), Messina 1999, 355-380 και Sfameni Gasparro, G., "I culti orientali nella Sicilia ellenistico-romana", *"Ethne e religioni nella Sicilia antica". Atti del Convegno (Palermo, 6-7/12/2000)*, Anello, P. - Martorana, G. - Sammartano, R. (eds.), *Kokalos*, Suppl. XVIII, Roma, 2006, 251-328, πιν. XI-XIX.

34. Για την αρχαϊκή Σάμο, βλ. Τσάκος, Κ., «Πόλη και νεκροπόλεις. Η Σάμος κατά την αρχαϊκή εποχή (6ος αι.)», *Σαμιακές Μελέτες*, IV (1999-2000), 19-40 [ειδικά για τα ιερά, 21-22] και Τσάκος, Κ. - Γιαννούλη, Β., «Αρχαία Σάμος: η πόλη και το ιερό κατά την ελληνιστική και πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο. Ανασκαφικές έρευνες και ιστορικά γεγονότα», *Σαμιακές Μελέτες*, VII (2005-2006), 25-39 [για τα ιερά, 26-30].

35. Βλ. Böhlau, J., *Aus ionischen und italischen Nekropolen*, Leipzig 1898, 30.

36. Βλ. Jantzen, U. - Felsch, R.C.S. - Kienast, H., "Samos 1973", *AA*, (1975), 19-35.

37. Βλ. Naumann, F., "Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst", *IstMitt*, XXVIII (1983), 217.

της Αμπέλου, στο ανώ τμήμα της αρχαίας πόλεως[38], μέσα στα τείχη, αλλά έξω από τον οικιστικό ιστό. Η χρονολόγησή του δεν έχει καθορισθεί ακόμη με ακρίβεια, παρόλο που αντανακλά τα μικρασιατικά πρότυπα.

Τον Ιούλιο του 2000, εξαιτίας της μεγάλης πυρκαγιάς, αποκαλύφθηκε ένα νέο τμήμα, άγνωστο μέχρι τότε. Αναγνωρίζονται έτσι δύο (ή τρία) ιερά διαφορετικής χρονολόγησης και τυπολογίας[39], ενώ δεν αποκλείεται και η πιθανότητα ύπαρξης και άλλου ιερού στα ανατολικά, κοντά στα τείχη, λόγω της παρουσίας μερικών μεμονομένων κογχών εκτός των τειχών[40].

Από αυτά φαίνεται ότι το δυτικό ιερό είναι αρχαιότερο (μάλλον αρχαϊκής εποχής) και ότι κατά την ελληνιστική περίοδο –όπως προκύπτει και από ελληνιστικά κινητά ευρήματα– επεκτάθηκε στις βόρειες παρυφές της πόλης[41].

Η παρουσία των Σαμίων στη Δύση

Από αποσπασματικά ιστορικά στοιχεία γνωρίζουμε τις σχέσεις μεταξύ Σάμου και Σικελίας. Κατ' αρχάς η πρωτη διατηρούσε άριστες φιλικές σχέσεις με τη Χαλκίδα, μητρόπολη των ιωνικών αποικίων του Πορθμού της Μεσσήνης (Ζάγκλη και Ρήγιο), που ιδρύθηκαν κατά τον Ληλάντιο πόλεμο (τέλη 8ου-α΄ μισό 7ου αι. π.Χ.). Ακολουθούν τρεις «αποικισμοί» Σαμίων στη Δύση, που στην πραγματικότητα πρόκειται για εξορίες μεγάλου μέρους πολιτών[42].

Η παρουσία σαμίων τεχνιτών στη Μεγάλη Ελλάδα φαίνεται συνεπώς πως ήταν αναπόφευκτη. Και όντως αποδεικνύεται από δύο σημαντικούς ιωνικούς

38. Βλ. Γιαννούλη, Β., «Αρχαία Σάμος: η περιοχή της άνω πόλης. Στοιχεία τοπογραφίας και η συνεχεία του Ευπαλινείου υδραγωγείου», *Σαμιακές Μελέτες*, ΙΙΙ (1997-1998), 7-87 [ειδικά για το ιερό της Κυβέλης, 31-33].

39. Βλ. Yannouli, V., "Les sanctuaires de Cibele dans la ville de Samos", στο *"Les cultes locaux dans les monde grec et romain". Actes du colloque de Lyon (7-8/6/2001)*, Labarre, G. (ed.), Paris 2004, 115-128.

40. Το βόρειο ιερό χωρίζεται σε δυο τομείς (δύτικο και ανατολικό) από τον σύγχρονο δρόμο, που οδηγεί στο θέατρο. Είναι το μεγαλύτερο και περιλαμβάνει συστάδες κογχών με ανάγλυφα και μη, σε πολλά επίπεδα. Ανάμεσά τους υπάρχουν μεγάλοι χώροι (εξέδρες) για την τελετουργία. Το δυτικό ιερό βρίσκεται σε μία νευραλγική περιοχή, ανάμεσα σε δύο αρχαϊκά ιερά (το Αρτεμίσιον και το Θεσμοφόριον), που έφερε στο φως η τοπική Εφορεία αντιστοίχως το 1979 και το 1976. Καθώς το ιερό της Κυβέλης συνδεόταν με δρόμο με το Αρτεμίσιο, δεν φαίνεται απίθανη μία χρονολόγησή του στην αρχαϊκή εποχή. Η χρονολόγηση αυτή υποστηρίζεται πέρα από την παλαιότερη τυπολογία που παρουσιάζουν οι κόγχες και τα ανάγλυφά του, από ένα κινητό εύρημα υστερο-αρχαϊκής εποχής.

41. Βλ. Γιαννούλη, Β., «Τα υπαίθρια ιερά της Κυβέλης στην αρχαία Σάμο», *Πεμπτουσία*, XII (Αύγουστος - Νοέμβριος 2003), 27-30.

42. Ο πρώτος στον 6ο αιώνα, κατά την τυραννίδα του Πολυκράτη (540-522 π.Χ.), που είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση της Δικαιάρχειας (530 π.Χ.), ο δεύτερος στον 5ο αιώνα, που κατέληξε στην προσωρινή κατάκτηση της Ζάγκλης (494-491 π.Χ.), και ο τρίτος στον 4ο αιώνα, εξαιτίας της αθηναϊκής κληρουχίας μετά την άλωση του νησιού από τον στρατηγό Τιμοθέο (365-361 π.Χ.).

ναούς στις Συρακούσες και στους Λοκρούς Επιζεφύριους, στους οποίους οι Σάμιοι μετέφεραν την τεχνογνωσία τους. Συγκεκριμένα πρόκειται για το Αρτεμίσιο των Συρακουσών (510-500 π.Χ.) και τον έως σήμερα ανώνυμο ιωνικό ναό των Λοκρών Επιζεφυρίων (500-450 π.Χ.).

Για το Αρτεμίσιο, ο ανασκαφέας Gentile χρονολογεί ακριβώς το ναό στην τελευταία δεκαετία του 6ου αιώνα βασιζόμενος στην τυπολογία της βάσης των κιόνων, που ομοιάζει με τον σαμιακό τύπο της βάσης[43]. Αντίστοιχα, το μοτίβο του διπλού ανθεμίου που διακοσμούσε τον εχίνο μερικών κιονοκράνων του Ηραίου του Πολυκράτη παρουσιάζεται πιο απλοποιημένο και τελειοποιημένο στον ιωνικό ναό των Λοκρών[44].

Είναι μέσω των Συρακουσών που πέρασε η ιωνική επίδραση και στην υποαποικία της.

Ο Bernabò Brea στη δημοσίευσή του, αφιερωμένη στο δωρικού ρυθμού Αφροδίσιον των Ακρών (550-500 π.Χ.) δεν αρνείται μία ιωνική επιρροή στην αρχιτεκτονική του ναού[45].

Επιπλέον, η κεραμική που βρέθηκε στις νεκροπόλεις από τον Orsi έχει κορινθιακή και ιωνική προέλευση[46]. Ανάμεσα στα κομμάτια της αρχαιολογικής Συλλογής του Judica συμπεριλαμβάνονται και αγαλματίδια ιωνικής τεχνοτροπίας, που αναπαριστούν μία ένθρονη θεά με πώλο[47].

Κατά τη γνώμη μου, η ιωνική αυτή επιρροή οφείλεται σε σάμιους τεχνίτες, που μετά τις Συρακούσες έφθασαν και στις Άκρες. Οι τεχνίτες αυτοί έφεραν πιθανόν μαζί τους και τη λατρεία της Κυβέλης που ήταν ήδη γνωστή στη Σάμο τουλάχιστον από την αρχαϊκή περίοδο, όπως δείχνει το δυτικό υπαίθριο ιερό της. Αλλά και στους Λοκρούς και τις Συρακούσες υπήρχε παρουσία της.

Αν θελήσουμε να προχωρήσουμε κάπως τη θεωρία αυτή μέσα από την παρατήρηση του υπαίθριου ιερού της Κυβέλης των Ακρών και όσο μας επιτρέπει να το κάνουμε η κατάσταση διατήρησης των κογχών και των αναγλύφων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι πριν από το εντυπωσιακό ιερό, που ανήγειρε με

43. Βλ. Gentili, G. V., "Il grande tempio ionico di Siracusa", *Palladio*, XVII, (1967), 61-84.

44. Βλ. Costabile, F. - Martorano F. - De Nittis V., "Il tempio ionico di Marasà a Locri Epizefiri. Per un Atlante dell'architettura Samia di Occidente", Polis, II (2006), 17-31.

45. Το Αφροδίσιον παρουσιάζει "un'ingentilimento della severità dello stile dorico con una varietà di motivi decorativi [...] che corrispondono ad un gusto ionicizzante". Βλ. Bernabò Brea, L., *Il tempio di Afrodite di Akrai*, Napoli 1986, 36. Αυτό θα μπορούσε να συνδεθεί με την δραστηριότητα των Σαμίων τεχνιτών που εργάσθηκαν στις Συρακούσες για την κτίση του Αρτεμισίου στην Ορτυγία μεταξύ το 525 και το 480 π.Χ. Βλ. Auberson, P., "L'architettura del tempio ionico di Siracusa", *"Architettura ed Urbanistica nella Sicilia Greca Arcaica". Atti della III Riunione scientifica della Scuola di perfezionamento in archeologia classica dell'Università di Catania (Siracusa, 11-14/12/1980)*, *CronA*, XIX, (1980), 207-208.

46. Orsi, P., "Ricerche nella necropoli dell'antica Akrai, nella regione della Pinnita", *NSc* (1898), 340.

47. Dibartolo, L., "Gabriele Judica: lampodoforo del passato", *Studi Acrensi*, III (1996-2004), 119-150.

πρωτοβουλία του ο Ιέρων Β′ τον 3ο αιώνα, προϋπήρχε μία πρώτη αρχαϊκή φάση, που πιθανόν ανάγεται στην παρουσία των σαμίων τεχνιτών στην πόλη, και θα ισοδυναμούσε με την πρώτη φάση του υπαίθριου ιερού στη Σάμο, που άλλωστε ομοιάζει σε μεγάλο βαθμό με τη μορφή του ακραίου ιερού.

Όσον αφορά στην τεχνοτροπία των αναγλύφων, ενώ ο Orsi τα χρονολογεί στο διάστημα από τον 5ο έως τον 3ο αιώνα π.Χ., βάσει της τυπολογίας των κογχών, ο Pace επαινεί την τεχνική τους, αναγνωρίζοντάς τους «correttezza di stile e sobrietà di composizione»[48] και τα χρονολογεί στην ελληνιστική περίοδο, εκφράζοντας την άποψη ότι σε αυτά επιβιώνουν τεχνοτροπικά και τυπολογικά μοτίβα της αρχαϊκής εποχής, που δεν σχετίζονται με τις επιρροές της αλεξανδρινής τέχνης[49].

Ο Bernabò Brea υπογραμμίζει τη χαμηλή τεχνική τους απόδοση και την ακατέργαστη φύση τους[50]. Πρόκειται όμως για δύο απόψεις, που αφενός είναι προϊόν διαφορετικών ευαισθησιών και αφετέρου οφείλονται στις διαφορετικές πολιτικές συνθήκες της εποχής, οπότε εκφράστηκαν. Η Sfameni Gasparro με τη σειρά της παραδέχεται ότι οι μικρές κόγχες θα είχαν μη δημόσιο, αλλά ιδιωτικό χαρακτήρα, ως αναθήματα στη θεά[51], επιβεβαιώνοντας έτσι εν μέρει την άποψη του Pace περί του μη ενιαίου χαρακτήρα του ιερού συγκροτήματος. Από τις απόψεις αυτές, αλλά και από την παρατήρηση των αναγλύφων και της δομής του ιερού μπαίνει κανείς στον πειρασμό να υποθέσει ότι τα ανάγλυφα ανήκουν τόσο σε διαφορετικά «χέρια», όσο και σε διάφορες εποχές. Και αυτά τα δεδομένα δείχνουν ότι ο Ιέρων Β′, ευεργέτης των Ακρών, θα είχε ενοποιήσει και επεκτείνει το ιερό, δίνοντάς του τον τυπικό των υπαιθρίων ιερών της Μητρός Θεάς στην Ασία μνημειώδη χαρακτήρα.

Η λατρεία της Κυβέλης

Όσον αφορά τη φύση και το χαρακτήρα της λατρείας της Κυβέλης, γνωρίζουμε ελάχιστα για τις τελετές που γίνονταν στο ιερό, μέσα από τα λιγοστά αρχαιολογικά ευρημάτα, που συνέλεξε ο Judica στις ανασκαφές του στις αρχές του 19ου αιώνα.

Τα αναθήματα (λυχνάρια, λύκηθοι και φιάλες) σχετίζονται με νυχτερινές τελετουργίες, πράγμα εντελώς σύμφωνο με τη μητρώα λατρεία.

Οι πιστοί, όπως και σε άλλα ιερά της θεάς, θα συγκροτούσαν ομάδες, τους θιάσους, όπως μαθαίνουμε από ένα λήμμα του Ησυχίου και θα εξαγνίζονταν μέσω τελετών καθαρμού, υπό την καθοδήγηση των *μητραγύρτων*, με αντάλλαγμα ένα μικρό ποσό χρημάτων[52].

48. «Ορθότητα τεχνοτροπίας και λιτότητα συνθέσεως».
49. Pace, B., "Arte ed artisti della Sicilia antica", *MemLinc*, s. V, XV (1915), 471-628 [και ειδικά 557-560, εικ. 61].
50. Βλ. Bernabò Brea, *Akrai*, ό.π., 92.
51. Βλ. Sfameni Gasparro, *I culti orientali*, ό.π., 129-130, σημ. 5.
52. Βλ. Παπαχατζής, «Η ελληνική θεά Ρέα», ό.π., 72, σημ. 16.

Με αυτό τον τρόπο δικαιολογείται και η θέση του ιερού των Ακρών κοντά σε πηγές νερού.

Φαίνεται πως η λατρεία της Κυβέλης στις Άκρες δεν ήταν λαϊκή, αλλά την ακολουθούσε και ο αστικός πληθυσμός. Άλλωστε ήταν ο Ιέρων Β′ εκείνος που μερίμνησε για την εντυπωσιακή κατασκευή του. Το ιερό έχει χτιστεί εκτός των τειχών, αλλά σε κομβικό σημείο – πέρασμα επί της οδού που οδηγούσε στις Συρακούσες. Θα μπορούσε ωστόσο η λατρεία της θεάς να είχε ξεκινήσει ως λαϊκή και αυτό να εξηγούσε με τη σειρά του την υπαίθρια τοποθεσία του ιερού, αν είχε όντως εισαχθεί στην πόλη από τους σάμιους τεχνίτες, καθώς είναι γνωστό πως η λατρεία της Κυβέλης αρχικά ασκούνταν από μέτοικους, ξένους και άτομα χωρίς πολιτικά δικαιώματα.

΄Ενα τελευταίο στοιχείο είναι ο χθόνιος χαρακτήρας που παρουσιάζει η λατρεία της Κυβέλης, η οποία είχε συνδεθεί με μία τοπική παράδοση, που σχετιζόταν με τη λατρεία των ηρωοποιημένων νεκρών. Αυτό αποδεικνύει τόσο το ανάγλυφο στον Τεμενίτη λόφο στις Συρακούσες εν μέσω τάφων, όσο και η γειτνίαση του ιερού των Ακρών με τους "Templi ferali" και την κατασκευή του κοντά στην ελληνιστική νεκρόπολη.

Συμπεράσματα

Από την εξέταση των στοιχείων που προηγήθηκε, προκύπτουν μερικές παρατηρήσεις που θα συνοψίσουμε εδώ και οι οποίες θα μπορούσαν μαζί με την επανέναρξη των ανασκαφών να βοηθήσουν την έρευνα προς μια καλύτερη κατανόηση του ιερού των Ακρών:

Η εξάρτηση της υπο-αποικίας από τις Συρακούσες τεκμηριώνεται από όλες τις αρχαιολογικές και φιλολογικές πηγές[54]. Δεν θα ήταν άρα δυνατή η άφιξη της θεάς στο οροπέδιο των Υβλαίων και η δημουργία του ιερού, χωρίς τη μεσολάβηση και την υποστήριξη των Συρακουσών. Άλλωστε, οι μαρτυρίες του Κλεάρχου και του Πινδάρου επιβεβαιώνουν ότι στον 4ο αιώνα π.Χ. ανθούσε η λατρεία στις Συρακούσες.

Η παρουσία των Σαμίων στη Σικελία και στην Ιταλία γενικότερα μαρτυρείται από τις πηγές, ως αποτέλεσμα πολιτικών αλλαγών στο νησί τους. Σιωπηλοί μάρτυρες είναι οι ιωνικοί ναοί Συρακουσών και Λοκρών, έργα σαμίων αρχιτεκτόνων, που άφησαν πιθανόν τα ίχνη τους και στο δωρικό Αφροδίσιο των Ακρών, του δεύτερου μισού του 6ου αιώνα π.Χ.[54]

Το ιερό της Σάμου τοποθετείται σε μια περιοχή γεμάτη από αρχαϊκούς τόπους λατρείας (Αρτεμίσιο και Θεσμοφόριο), που μαζί με το Αφροδίσιο συμπεριλαμβάνονταν και στο πάνθεον των Ακρών.

53. Βλ. Scirpo, P. D., "Un esempio sul rapporto delle sub-colonie siceliote con la metropolis: Syrakousai-Akrai", *Διαχρονία*, 6 (2004), 23-32.
54. Βλ. σημ. 45.

Η θέση του υπαίθριου ιερού στις Ακρές είναι ενδεικτική: στην πλαγιά του λόφου Orbo (κοντά στην ελληνιστική νεκρόπολη) επί της Συρακουσίας οδού, πλησίον των Templi ferali και πηγών νερού.

Προτείνονται εν τέλει, βάσει των ιστορικών και αρχαιολογικών ενδείξεων, δύο φάσεις του ιερού: μία στην υστερο-αρχαϊκή (όταν η φήμη της θεάς έφτασε στη Σικελία, μαζί μάλλον τους σάμιους) και μία στην ελληνιστική περίοδο (όταν το ιερό πήρε την τελική μνημειακή μορφή του χάρη στην ευεργεσία του Ιέρωνος Β΄).Επίσης προτείνεται το ότι η λατρεία ξεκίνησε ως λαϊκή, αλλά στον 3ο αιώνα συμμετείχε σε αυτήν όλη η πόλη.

Η Κυβέλη στο μακρινό ταξίδι της από τη Φρυγία προς τη Ρώμη δέχθηκε ευγενική φιλοξενία μεταξύ άλλων από τη Σάμο, τους Λοκρούς, τις Συρακούσες και τις Άκρες.

The extra moenia sanctuary of Cybele at Akrai (Sicily)

Paolo Daniele Scirpo

That the Greek sanctuaries outside the city walls (*extra moenia*) had a decisive role in the polis's life for various reasons and not just in colonial world, it's a fact long since acquired to historical research.

There are many examples in Magna Graecia who correspond to this profile but in this paper we want examine the interesting case of Akrai, sub-colony of Syracuse, who in the Hellenistic period was endowed with a rock sanctuary dedicated to the goddess Cybele.

The stone complex, located on the street for Syracuse, dinghy on the slopes of the hill Orbo, was called by the local popular imagination with the name of «Santoni» (*Holies Men*) and often attracted the attention of European travelers who visited Palazzolo in their journey of Italy (*Grand Tour*).

The baron Gabriele Judica in the first half of the 19th century, conducted self-funded excavations in Serra Palazzo, to investigate the remains of ancient Akrai, and was the first who proposed an interpretation for it. To Luigi Bernabò Brea we are indebted not only for the graphic documentation until now unsurpassed, but also for the sanctuary's chronological dating. Most recently, Giulia Sfameni Gasparro studied the monument as part of his research on the cult of Cybele, highlighting its distinctive features, clearly different from the microasiatic models.

The recent discovery of a new rock sanctuary of Cybele at Samos, dated by archaeologists to archaic age, provides a new point of comparison with that of Akrai, constituting perhaps the connecting link between two major stages of the journey that over the centuries, the goddess Cybele was taken from Asia to Rome.

Σελιδοποίηση - Σχεδιασμός εξωφύλλου
Άννα Πατρινού
E-mail: an.patrinou@gmail.com

Επιμέλεια Έκδοσης
Σπύρος Μοσχονάς

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία
Αλφάβητο ΑΕΒΕ